

УДК 330.1

*Томіла Іванівна ОЛІЙНИК, доктор економічних наук, професор
(Tamila.oleynik@mail.ru)*

*Віктор Йосипович ШИЯН, кандидат економічних наук, професор
(dm_shiyan@rambler.ru)*

*Дмитро Вікторович ШИЯН, доктор економічних наук, доцент
(dm_shiyan@rambler.ru)*

Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Економіка сільського господарства: наука та її сучасна парадигма

Постановка проблеми. Осмислення проблем, пов'язаних з фундаментальними змінами у розвитку цивілізації, дало підставу ввести в сучасний науковий обіг нове поняття – виклик. Під ним розуміють проблемні питання, причому масштабного і, більш того, доленосного значення, на які людство, а також окремі країни, повинні дати відповідь. В Україні серед викликів ХХІ століття особливе місце обґрунтовано відводять проблемам, пов'язаним з переходом до суспільства знань, а відтак і економіки знань. Для обґрунтування відповіді на це питання важливе значення має висновок, згідно з яким саме наука разом з освітою є основою економіки знань [5].

При цьому необхідно враховувати, що особливого значення в розвитку науки набуває підвищення ролі теоретичного знання, що вважав надзвичайно важливим видатний соціолог Данієл Белл [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проблем, пов'язаних з фундаментальними змінами у розвитку цивілізації, показав, що на такий виклик необхідно знайти відповідь, що і буде одним з першочергових завдань науки, в тому числі, звичайно економічної науки [11]. А у зв'язку із цим, вона, як свідчать численні публікації, активно вишукує шляхи підвищення своєї ефективності в умовах, коли інтенсивно відбуваються процеси її диференціації,

що вважають передумовою поглиблення досліджень. Разом з тим виникає потреба пошуку шляхів інтеграції наукового знання, що забезпечує отримання значного ефекту. Проте стає все більш очевидним, що важливою передумовою отримання такого результату виступає обґрунтоване визначення місця кожної науки в системі економічного знання, а також її змісту. Його досягнення є одним з важливих завдань наукознавства – науки, об'єктом якої виступають проблеми, пов'язані із закономірностями її розвитку.

Одне з питань, яке виникає при цьому, полягає у визначенні місця економіки сільського господарства в системі економічних наук, а в більш широкому плані – з'ясуванні, місця в цій системі галузевих наук і, зокрема, їх співвідношення з наукою «економічна теорія». Із цього приводу вчені висловлюють різні погляди, в тому числі протилежні за своєю спрямованістю.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності виділити економіку сільського господарства в самостійну науку, яка б органічно поєднувала емпіричний і теоретичний рівень пізнання з визначенням окремих особливостей її об'єкта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ці питання достатньо активно обговорюють як у науковій, так і навчальній літературі, але найбільш повне висвітлення вони знаходять у працях, присвячених класифікації економічних наук.

Автори публікацій В. Єременко [10], І. Тивончук [17], В.М. Тарасевич [16] та підручника з економічної теорії [9] однак не в тому, що в системі економічних наук важливе місце необхідно відвести наукам галузевим. Одночасно вони вказують на дискусійність багатьох положень і складність узгодити позиції за ними. Так, В.Є. Єременко до числа питань, які завжди були гостродискусійними і на які іноді вкрай складно, або й зовсім неможливо дати однозначну відповідь, відносить питання про структуру сучасної економічної науки, внутрішню логіку та співвідношення її окремих напрямків, методологію та методику дослідження окремих процесів і явищ [10]. Але тим більшою стає

потреба у визначенні статусу галузевих економічних наук, в тому числі економіки сільського господарства як типового їх представника.

На шляху непростого пошуку, очевидно, спочатку доцільно з'ясувати, в чому полягають причини великих труднощів у процесі класифікації наук взагалі, а особливо класифікації економічних наук. Із цього приводу В. Єременко зазначає, що багаторічне спілкування з вітчизняними і зарубіжними колегами показало, що більшість наукових дискусій, непорозумінь, розбіжностей у поглядах, як правило, пов'язані з різними трактуваннями загальновизнаних понять, категорій і словосполучень [10]. Підтвердженням цього висновку також є крилатий вислів Декарта: «Визначте значення слів і ви врятуєте людство від половини його помилок».

Досягнення єдності в трактуванні використовуваних понять має важливе значення, проте воно не вирішує проблеми вибору методологічного орієнтиру, який би допоміг успішно вибудувати структуру економічних наук, а відтак і визначати місце у цій системі економіки сільського господарства. До числа таких понять, поза всяким сумнівом, слід віднести поняття парадигми. Воно походить з грецької мови, в якій означало «приклад». У подальшому термін «парадигма» почали використовувати для позначення різних за змістом понять, але значного поширення він не мав. Ситуація суттєво змінилася після появи роботи Т. Куна в 1962 р. «Структура наукових революцій». Але особливо широкого використання поняття парадигми набуло наприкінці ХХ і на початку ХХІ ст. З'ясувалося, що немає однозначності в розумінні змісту поняття і його співвідношення з родовим поняттям «методологія». Із цього приводу висловлювались різні погляди. Але все більше увага зміщується з боку чіткості термінологічної визначеності у бік оновлення змісту парадигми. Знаковою щодо цього слід вважати появу ряду статей, у тому числі статті А.С. Гальчинського [3]. Одна з провідних ідей цієї публікації полягає в тому, що слід сформувати ряд вихідних позицій методологічного характеру, згідно з якими і необхідно оновлювати парадигму, формуючи її сучасний варіант. Така потреба є і стосовно парадигми економіки сільського господарства.

На нашу думку, визначального значення для з'ясування її змісту в сучасних умовах слід надати двом концепціям: сталого та інвестиційно-інноваційного розвитку, а також урахуванню тієї обставини, що аграрна економіка орієнтується на послідовну інтенсифікацію виробництва [14]. У таких умовах особливої важливості набуває вивчення механізму дії закону спадної віддачі для недопущення зниження окупності додаткових витрат.

Реально розв'язати проблеми, які виникають при цьому, можна в результаті фундаментальних досліджень саме в межах аграрної економіки. Для її успішного розвитку необхідно визначитися з об'єктом, на пізнання якого вона спрямовує свої зусилля. Одне з вихідних положень, яким слід при цьому керуватися, полягає в тому, що аграрна економіка і є одним з особливих складників систем національної економіки. Не випадково в підручниках з політичної економії і економічної теорії обов'язково виділяють главу, присвячену особливостям прояву законів і закономірностей в аграрній сфері. Є вона і в останньому, шостому виданні підручника з економічної теорії [9]. Але при цьому автор глави В.М. Попов зазначає, що виробничі відносини кожної галузі народного господарства мають свою специфіку. Однак це не дає підстав для виділення в економічній системі особливих галузевих виробничих відносин. У визначенні зазначеного вище орієнтира заслуговує на увагу положення, згідно з яким окремі самостійні науки виникають унаслідок диференціації загального знання, коли кожна з них одержує свою «частину», саме свій об'єкт розгляду в рамках єдиного поля економічних досліджень – тобто об'єкта досліджень економічної науки в цілому [15]. У цій ролі виступає економічна система, а сільське господарство і є тією «частиною» процесів і явищ, які досліджує економіка сільського господарства.

Ще більш дискусійним у порівнянні з питанням об'єкта економіки сільського господарства є питання про місце продуктивних сил та закономірностей їх розвитку в ролі предмета цієї науки. Перш за все звернемося до визначення поняття «продуктивні сили». У цьому разі використаємо визначення з підручника з економічної теорії, підготовленого

авторським колективом за редакцією В.Д. Базилевича: «Продуктивні сили – сукупність засобів виробництва і працівників з їхніми фізичними і розумовими здібностями, а також досягнення науки, технології інформації, методи організації та управління виробництва, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб». ¹ Це розширений варіант визначення змісту продуктивних сил, хоча є й інші підходи. Їх об'єднує те, що основною продуктивних сил усі визнають трудові, матеріальні і земельні ресурси. А питання, пов'язані з їх формуванням та ефективним використанням, є обов'язковим складником усіх підручників як з економіки сільського господарства, так і з економіки підприємств».

Слід також указати, що, починаючи з 1993 р., у підручниках з економіки сільського господарства введено поняття виробничого потенціалу як складника вищезазначених ресурсів [8]. Одночасно зазначалося, що в теоретичному плані виробничий потенціал є похідним від поняття продуктивні сили. Цю обставину одним з перших в аграрній літературі помітив В.Г. Андрійчук [2]. Це положення в подальшому дістало підтримку інших авторів [19,13]. Сучасні проблеми ресурсного забезпечення та ефективного використання ресурсів на високому теоретичному і практичному рівні висвітлені у виданнях Національної академії аграрних наук України [12].

Таким чином, фактично проблеми формування й ефективності використання продуктивних сил сільського господарства виступають предметом розгляду в зазначених виданнях, причому з позицій саме економіки. Але з переходом питання в теоретико-методологічну площину продуктивні сили перестають бути предметом економіки сільського господарства як економічної науки взагалі.

Прибічники такого погляду на вивчення продуктивних сил, вважають, що це – предмет природничих наук. Це стосується і вивчення технології виробництва, незважаючи на те, що тепер уже сформована принципово інша концепція, згідно з якою технологічні відносини на цьому етапі розвитку суспільства розглядають не лише як певну взаємодію суспільства і природи, але

як взаємодію людей, яка є центральною ланкою відносин соціально-економічної системи [18]. Подальшим кроком досліджень в такому напрямку була поява концепції технологічних укладів і технологічного способу виробництва.

Сучасні уявлення про місце продуктивних сил в економіці в основному формували представники теоретичного крила науки. У цілому зміни відбувалися стосовно визнання продуктивних сил економічною категорією що здійснювалося в різних формах. Ґрунтовно ці питання висвітлив В.М. Тарасевич [16].

Визначаючи об'єкт макроекономіки, він прийняв вихідне положення, згідно з яким національна економіка у контексті марксистської теорії постає як суспільний спосіб виробництва, суперечлива єдність притаманних суспільству продуктивних сил і виробничих відносин².

Таким чином, продуктивні сили, що формують основу економічного розвитку, має вивчати економічна наука, а продуктивні сили окремих галузей – галузеві економічні науки. Однією з перших, хто вказав, що виробничі сили галузі вивчає економіка сільського господарства, була О.Ф. Лопатіна [20]. У 1977 р. вона констатувала, що галузеві науки вивчають продуктивні сили галузі у взаємодії з виробничими відносинами. Нині аналогічну позицію займають члени авторського колективу навчального посібника «Економіка сільського господарства» [7].

Ще одне проблемне питання пов'язане з визначенням співвідношення економіки сільського господарства, а в більш широкому плані галузевих економічних наук, з економічною теорією. Це питання, можливо, не таке дискусійне як те, що пов'язане з місцем продуктивних сил в економічній науці, але теж представлено в літературі дуже різними підходами. Зокрема, А.С. Гальчинський вважає, що особливий інтерес для дослідників викликає проблема про співвідношення політекономії та прикладних теорій, причому гострота цієї проблеми змінюється. Потреба в політичній економії та її методологічних узагальненнях суттєво зростає в умовах структурної

перебудови економічних процесів і відповідного оновлення основ економічного аналізу. В умовах же стабільного розвитку не виключається можливість того, що прикладні економічні теорії здатні розвиватися, спираючись на накопичений методологічний потенціал [3]. Більше того, не виключається можливість, що прикладні теорії спроможні перебирати на себе окремі функції аналізу політичної економії, хоча повністю замінити його вони не в змозі.

Хоча ми не показали як розрізняти теорії, які формуються в межах політекономії, і ті, що належать до прикладних, в методологічному плані можна виділити такі теорії, які за своїм змістом наближені до практики. Це положення ми вважаємо одним з можливих варіантів розмежування економічної теорії як окремого складника економічної науки, і галузевих економічних наук. Причому позиції представників різних складових частин економічної науки під час такого розмежування можуть відрізнитися.

Так, В.М. Тарасевич, до праці якого ми вже зверталися, із цього приводу зазначає, що разом з політичною економією та мікроекономікою макроекономіка є теоретичним і методологічним фундаментом конкретних економічних наук, в тому числі галузевих (економіка сільського господарства, економіка промисловості тощо). «Макроекономічні наукові результати, – вважає він, – виконують важливу роль передумов і засобів вирішення більш конкретних наукових завдань, аналізу часткових економічних процесів і явищ. У свою чергу конкретні економічні науки надають у розпорядження макроекономіки багатий, первинно оброблений фактичний матеріал, а також значний за обсягом і різноманітністю конкретний дослідницький інструментарій» [16].

Очевидно, ніяких заперечень не буде проти того, що макроекономіка виконує методологічну функцію під час досліджень у галузевих науках проблем, які стосуються певної галузі. А от з тим, що ці науки передають макроекономіці тільки первинно оброблений фактичний матеріал, погодитися важко, бо стає не зовсім зрозумілим, по-перше, що вважати первинною обробкою фактичного матеріалу, а по-друге, чому галузевим наукам не

дозволена не тільки первинна обробка фактичного матеріалу, а й остаточна, з формулюванням висновків, які мають завершений характер.

Крім поглядів представників економічної теорії на досліджувані проблеми, відомі думки вчених, пов'язаних з аграрною проблематикою. Вони викладені переважно в підручниках і навчальних посібниках. Виклад матеріалу не мав характеру наукової дискусії, а полягав у певних констатаціях, які давали достатньо повне уявлення про позиції авторів. На думку О.Ф. Лопатіної [20], економіка сільського господарства вивчає специфічні форми прояву в галузі загальних економічних законів, а також особливі економічні закономірності розвитку сільського господарства.

Ці проблеми також викладені в підручниках і навчальних посібниках з економіки сільського господарства й економіки аграрних підприємств, виданих в Україні останнім часом [6,7,1]. Їх автори однак в тому, що економіка сільського господарства як галузева наука вивчає закономірності і закони, дія яких спрямовує економічні процеси, що відбуваються в сільському господарстві. Відмінність полягає в тому, що в одному випадку ці закони і закономірності розмежовуються на дві групи: 1) притаманні економічній системі в цілому, що мають особливу форму прояву в сільському господарстві. А у другому випадку такого розмежування не передбачено. Дуже конструктивною слід уважати пропозицію досліджувати особливості дії закономірностей і законів в окремих галузях сільського господарства.

Наше власне бачення полягає в тому, що процес пізнання об'єкта дослідження сільського господарства, як галузевої науки притаманні всі його етапи: від збирання і обробки даних до створення теорій і використання їх можливостей для висвітлення ситуації в галузі, обґрунтування їх подальшого розвитку і системи заходів з підвищення ефективності виробництва. На цьому шляху вивчають дію закономірностей і законів, притаманних як економічній системі в цілому, так і тільки сільського господарства, в першу чергу, рослинництва і тваринництва.

Висновки з проведених досліджень. Отже, на підставі проведених досліджень зазначимо, що економіка сільського господарства входить до складу галузевих наук, об'єктом дослідження яких виступає частка економічної системи, представлена діяльністю, спрямованою на виробництво матеріальних благ і формування всебічно розвинутої особистості. У ній органічно поєднуються великомасштабні дослідження й узагальнення, які мають теоретичний характер. Для характеристики єдності цих двох складових частин доцільно використати поняття «прикладна теорія», що запропонував А. Гальчинський. До предмета науки входить виявлення тенденцій закономірностей і законів функціонування і розвитку як виробничих відносин, так і продуктивних сил. Є підстава вважати сталий розвиток на інвестиційно-інноваційній основі носійною конструкцією формування сучасної парадигми економіки сільського господарства.

Список використаних джерел:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2004. –
2. Андрійчук В.Г. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве / В.Г. Андрійчук. – М.: Экономика, 1983.
3. Гальчинський А.С. Економічний розвиток, методологія оновлення парадигми / А.С. Гальчинський // Економіка України. –2012. – № 5. – С. 4 – 17.
4. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. — N.Y.: Basic Books, 1973.
5. Економіка знань модернізаційний проект України / за ред. В.М. Гейця, В.П. Семиноженка Б.Е. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – С. 33.
6. Економіка підприємства: підручник /Р.В Горбонос, В.Г. Черевко, Н.Д. Павленчик, А.О. Павленчик. – К.: Знання. 2010. - 463 с.
7. Економіка сільського господарства: Навч. посібник / Збарський В.К. Малибора В.І. Чалий А.А. та ін.. За ред.. В.К.Збарського, В.І. Мацибори. – К.: Каравела, 2009. – 264 с.

8. Економіка сільського господарства: підручник / О.І. Здоровцов, Л.І. Кас'янов, В.І. Мацибора, В.Й. Шиян; за ред. О.І. Здоровцова, В.І. Мацибори, К.: Вид-во УСГА, 1993. – 320 с.
9. Економічна теорія: політекономія: підручник / за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання – Прес, 2007. – 719 с.
10. Єременко В. Проблеми логіки, методології класифікації / В. Єременко // Економіка України – 2005. – № 12. – С. 52 – 64.
11. Лупенко Ю.О. Сучасне місце аграрної економічної науки / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3
12. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні степу України / редкол.: М.В. Зубець (голова) [та ін.] – К.: Аграр. наука, 2010. – 986 с.
13. Письменная Д. Пути улучшения производственного потенциала / Д. Письменная // Экономика сельского хозяйства. – 1985. – № 5. – С. 35.
14. Присяжнюк М.В. Виступ на Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору економіки України до 2020 року / М.В. Присяжнюк // Економіка АПК. – 2012. - № 10. – С. 6.
15. Радаєв В.В. Умови розвитку економічної теорії / В.В. Радаєв // Економічна теорія. – 2003. – №1. – С. 3.
16. Тарасевич В.М. Предмет макроекономіки / В.М. Тарасевич // «Економічна теорія». – 2006. – №3. – С. 66- 88.
17. Тивончук І. Про предмет і класифікацію економічних наук / І. Тивончук // Економіка України – 1995 . - № 10.
18. Федулова Л.І. Економічна природа технологій та технологічного розвитку / Л.І. Федулова // Економічна теорія. – 2006. – № 3. – С. 3.
19. Шиян В.И. Производственный потенциал сельскохозяйственных предприятий и пути улучшения его использования: лекция / Харьк. с.-х. ин-т. им. В.В. Докучаева. – Х., 1985. – 52 с.
20. Экономика сельского хозяйства: учебник / О.Ф. Лопатина [и др.]. М.: Экономика, 1977. – 390 с.

Анотація. Обґрунтовано, що економіка сільського господарства як галузева економічна наука має свій об'єкт в економічній системі і вивчає закони і закономірності функціонування і розвитку як виробничих відносин, так і продуктивних сил.

Визначено парадигму сучасної економіки сільського господарства, місце і роль продуктивних сил в ролі предмету дослідження. Показано взаємозв'язок понять «виробничий потенціал» та «продуктивні сили». Окремо досліджено співвідношення економіки сільського господарства з економічною теорією. Підкреслюється необхідність дослідження дії законів і закономірностей на прикладі конкретних галузей економіки.

Ключові слова: виробничий потенціал, продуктивні сили, методологія, парадигма, економічна теорія, закони і закономірності.

Аннотация. Обосновано, что экономика сельского хозяйства как отраслевая экономическая наука имеет свой объект в экономической системе и изучает законы и закономерности функционирования и развития как производственных отношений, так и производительных сил. Определена парадигма современной экономики сельского хозяйства, место и роль производственных сил в роли предмета исследования. Показана взаимосвязь понятий «производственный потенциал» и «производственные силы». Отдельно исследовано соотношение экономики сельского хозяйства с экономической теорией. Подчеркивается необходимость исследования действия законов и закономерностей на примере конкретных областей экономики.

Ключевые слова: производственный потенциал, производственные силы, методология, парадигма, экономическая теория, законы и закономерности.

Summary \ Annotation

It has been substantiated that agricultural economics, as branch economic science, has its object within economic system and studies laws and conformities to

natural laws in the functioning and development of both production relationships and production forces. The paradigm of the modern rural economics, the place and role of productive forces in the role of the research object has been determined. The interrelation of the conceptions «industrial potential» and «productive forces» has been demonstrated. The correlation of rural economics and economical theory has been researched separately. The necessity to research the effect of laws on the example of specific economic spheres has been emphasized.

Key words: industrial potential, productive forces, methodology, paradigm, economical theory, law, conformities to natural laws.